

liturgie, založená na příslušné pasáži Kristiánovy legendy, již kazatel – kompilátor přestyloval. Homilie se snaží ukázat, že slovanský jazyk je stejně vznešený a pro bohoslužbu vhodný jako latina nebo řečtina, a odůvodňuje oprávněnost užívat slovanského jazyka, který pro liturgii povolil sám papež. Po stylistické stránce je vyprávění vyspělé rétoricky zpracované. Je sepsáno tzv. gregoriánským stylem, v němž zcela převládá ve větých závěrech *cursus velox*.⁶⁵ Podle toho není možno legendu datovat dříve než 20. lety 13. století, kdy se k nám gregoriánský styl rozšířil z papežské kanceláře.

Legenda byla vydána Jaroslavem Ludvíkovským (s použitím kritického aparátu Václava Chaloupeckého – Prameny X. století v legendě Kristiánově) v souboru MMFH II, 277–283. Tam (277) údajně o starších edicích.

1.3. Vojtěšské legendy

Legendy o svatém Vojtěchovi jsou na rozdíl od předchozích hagiografických okruhů psány pouze latinsky, což souvisí s Vojtěchovou orientací na Řím a s jeho kosmopolitismem: bývá zván „prvním českým Evropanem“. Zde má důvod i to, že se vojtěšskou hagiografii zabývali dříve než naši historikové Němci, Rakušané, Maďari a zvláště Poláci, kteří považují sv. Vojtěcha stejným právem jako Česi za svého světce a patrona a vojtěšské legendy za součást své středolatinšské literatury.⁶⁶ Vojtěšských textů je větší množství, mnohé z nich však v užším smyslu nepatří do česko-latinšské literatury, i když ve své době mohly být součástí českého literárního života. Všemi těmito výtvory se zabývá souborná monografie, doprovázená zevrubnými historickými komentáři a překlady všech příslušných textů (originály zde přetištěny nejsou) „Slavníkovci ve středověkém písemnictví“ (Praha 1987).⁶⁷ Nejvýznamnějšími česko-latinšskými vojtěšskými legendami jsou Canapariova legenda, legenda Brunona z Querfurtu a *Versus de passione sancti Adalberti*, někdy citované, jak uvidíme, také svými incipity. V textověkritických studiích však bývají označovány sigly (značkami) **C** (Canaparius), **B** (Bruno) a **Q** (*Versus* – podle incipitu). I u vojtěšských legend je sporné jejich datování a filiace. – Kromě těchto tří základních textů se stručněji zmíníme ještě o třech dalších.

Samotnému sv. Vojtěchovi se jako autorovi často připisuje (kromě hymnu Hospodine, pomiluj ny, polské mariánské písně a václavské translační legendy *Licet plura*) legenda o sv. Gorgoniovi a kázání o sv. Alexiovi (viz dále).

Legenda Canapariova (BHL 37)

Bývá označována také jako **Vita prior** (Život první, též „římský“) a má incipit **Est locus in partibus Germaniae**. Za jejího autora se považuje nejpravděpodobněji Jan Canaparius (Giovanni di Cannapara, † 12. 10. 1004), mnich a později opat kláštera sv. Bonifacia a Alexia na Aventině v Římě, kde žil jako mnich i Vojtěch, jiní za autora pokládají papeže Silvestra II., někteří Vojtěchova příbuzného Radima-Gaudentia, další dokonce českého kronikáře Kosmu. Text zřejmě vznikl jako podklad pro Vojtěchovo svatořečení a z podnětu císaře Oty III. Autor „římského života“ se přidružuje hagiografickým schématu a duchu clunijské řeholní reformy,⁶⁸ která měla vliv na duchovní prostředí aventinského kláštera, zdůrazňuje Vojtěchův příklon k mnišskému ideálu „vita contemplativa“. Jinak je tomu, jak uvidíme, u legendy následující.⁶⁹

Legenda existuje ve třech redakcích, jejichž rozdíly je při určování vztahů mezi jednotlivými vojtěšskými legendami třeba mít na zřeteli. Vznik původní legendy se klade již do roku 999 – je tedy velmi starobylá vzhledem k událostem, o nichž píše (Vojtěch byl zabit v roce 997). To platí pro první verzi, tzv. redakci A (aventinskou), i další dvě úpravy (B asi z let 1002–1004, rovněž aventinská a C, která byla sepsána v Montecassinu) však vznikly ještě v průběhu 1. třetiny 11. století. Existence více redakcí zkomplikovala otázku autorství legendy – zřejmě s konečnou platností je přířkla Jadwiga Karwańska Janu Canapariovi po důkladném textověkritickém rozboru, jež se stal podkladem pro novou edici.

Legenda byla vydána H. Pertzem v MGH, (SS) IV (1841), A. Bielowskim v *Monumenta Poloniae Historica I* v. 1864, Josefem Emletem ve FRB I. Moderní edici, vyhovující požadavkům textové a historické kritiky, pořídila Jadwiga Karwańska: Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita prior, in: *Monumenta Poloniae Historica – Series nova IV–I*, Warszawa 1962.

Tato legenda, zvaná **Vita altera** (Život druhý, též „saský“), bývá nejčastěji citována svým incipitem **Nascitur purpureus flos** (Bohemicus terris). Její autor pocházel ze starého šlechtického rodu, byl Vojtěchovým spolužákem v Magdeburgu, kaplanem císaře Otty III. a stejně jako Vojtěch mničem adventinského kláštera v Římě. Kromě naší legendy sepsal i jiná hagiografická a historická díla. Společnou s Vojtěchem má i mučednickou smrt při misiích v Prusku – Bruno z Querfurtu takto zahynul roku 1009. I jeho legenda se vznikem v 1. desetiletí 11. století líčí vlastní události téměř současně. Vojtěchův osud přivedl Brunona k sepsání světčova životopisu, k němuž byla zřejmě hlavním pramenem legenda Canapariova. Zmiňuje se také, že jeho informátorem byl – zejména pro dobu Vojtěchova mládí – světcův vychovatel Radla-Anastasius, pozdější uherský arcibiskup. Bruno zpracoval Vojtěchův život ve dvou verzích. Novější textologické bádání zjistilo, že obsáhlejší (*Vita longior*) vznikla r. 1004 v Uhrách, kratší a sekundární (*V. brevior*) za Brunonova pobytu v Polsku r. 1008. Obě redakce se vzájemně odlišují nikoli rozdílnou stylizací, nýbrž většinou jen vypouštěním částí textu. Takováto úprava může mnohé vypovědět o představě starého hagiografa o funkci faktografické a rétorické složky v legendistickém žánru.

Jako hlavní pramen sloužila Brunonovi bezpochyby legenda Canapariova. V jistém smyslu se dá říci,⁷⁰ že Bruno sepisoval svou legendu jako polemiku s Canapariem, především v pasážích, věnovaných hodnocení říšské politiky Otty II. a Otty III. Stylistická analýza naznačuje, že Bruno nesdílel Canapariovo nadšení pro Otta III. a že jsou mu sympatické spíše panovníkovy misijní snahy než jeho říšská politika, „renovatio imperii“. – Vedle Canaparia sloužila Brunonovi i ústní svědectví současníků, přičemž pro Vojtěchovo mládí mu byl informátorem světcův vychovatel, Radla-Anastasius.

R. Nový končí svůj úvod k této legendě (Slavníkovci, 150) takto: „Můžeme-li tedy oceňovat Canaparia pro aktuální rezonanci římského prostředí na Vojtěchovu smrt, a ovšem i reflexi bezprostřední známosti Vojtěchovy osobnosti, potom je Brunonova legenda důležitým svědectvím o nesporně tvrdších i hrubších poměrech severně Alp.“ Navíc se Bruno postavil k předpisům hagiografického žánru jinak

než jeho předchůdce:⁷¹ Brunonovým ideálem je na rozdíl od Canaparia „vita activa“, v tomto případě misijní činnost, vedoucí k mučednictví a jím vrcholící. I zde pozorujeme znaky polemiky s Canapariovou koncepcí, tentokrát s ideálem „vita contemplativa“ ve smyslu klunijského mnišství – Brunonovi je bližší ideál reformy v Gorze,⁷² který ovlivnil klášter na Monte Cassino. Celé Brunonovo líčení směřuje k misiím a mučednictví, legendu lze tedy číst jako „passio“, pašiji. Ježto je u Vojtěchovy svatosti položen hlavní důraz na mučednický konec jeho života, neidealizuje autor Vojtěchovo dětství, mládí a školní léta pomocí hagiografických loci communes, jak je tomu u Canaparia. – K myšlenkám reformy z Gorze se Bruno z Querfurtu dostal v Magdeburgu, jeho osobnost i jeho pozdější misionářská činnost je spjata víc s Gorze než s Clunuy. Za zmínku stojí, že v intenci ideálu „vita activa“ vnímalo Gorze pozitivně význam světského vzdělání, a že i v tomto ohledu je mezi oběma legendami rozdíl.

Legendu v kratší redakci vydal H. Pertz v MGH, (SS) IV (1841), a A. Kolberg v Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 1904, delší redakci A. Bielowski v Monumenta Poloniae Historica I v r. 1864, M. Toeppen ve Scriptorum rerum Prussicarum I (1861), u nás Josef Emler ve FRB I. Moderní edici obou redakcí, vyhovující požadavkům textové a historické kritiky, pořídila Jadwiga Karwasińska: Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi in: Monumenta Poloniae historica – Series nova IV–2, Warszawa 1969.

Verše o umučení svatého Vojtěcha – Versus de passione sancti Adalberti (BHL 41, Walthar 1532⁷³)

Tato vojtěšská legenda je básnická skladba s incipitem **Quatuor immensi** (iacet inter climata mundi) o 1122 leoninských hexametrech. Obecný je a dodnes se zdá pravděpodobným názor Jana Vilikovského, že Versus jsou básnickým zpracováním Canapariovy legendy a že vznikly na rozhraní 11. a 12. století v Čechách, i když byly vystaveny i odlišné, až protikladné názory.⁷⁴ Problematická je i postava autora: již Gelasius Dobner jako první vydavatel Veršů přiřkl jejich autorství kronikáři Kosmovi. Toto stanovisko zastával ještě i Emler, vyvráceno bylo až Janem Vilikovským. Ten považoval

za autora cizince, žijícího v Čechách a dostatečně obeznámeného s českým prostředím i jazykem. S novým názorem na autorství Veršů přišel pak Oldřich Králík, který prohlásil skladbu za dílo Vojtěchova nevlastního bratra Radima-Gaudentia (jemuž přičítel, jak jsme viděli, i legendu tzv. Kristiána). Proti uvedenému Vilikovského chronologii, která převládá v české historiografii, se polští badatelé včetně přední znalkyně a vydavatelky vojtěšských legend Jadwigi Karwasińskiej domnívají, že verše vznikly teprve na přelomu 13. a 14. století na polském území. – O českém původu lze mluvit pro dobrou autorovu znalost místopisu Čech, užívání toponym, časté užití jména „Vojtěch“ v českém znění a způsob, jímž autor veršů vynechává místa ze své předlohy, legendy Canapariovy, snad s ohledem na zájmy a znalosti českého publika. Autor Veršů užil přitom vedle Canaparia dalšího pramene: měl k dispozici buď legendu Brunonovu nebo její pramen.

Sporná je otázka vzájemných vztahů této legendy i jiných vojtěšských textů a kroniky Kosmova. Kvůli prokazatelným shodám byl Kosmas považován za autora této legendy. Dnes je zřejmé, že Kosmas veršovanou legendu znal a při sepisování své Kroniky jí užil spolu s Canapariovou legendou pro zpracování první knihy.

Vezmeme-li tedy za východisko dnes přijímané, i když ne zcela exaktně prokázané, názory na Versus de passione sancti Adalberti – že vznikly dříve než Kosmova Kronika a to na českém území, pak před sebou máme po Kristiánovi další velmi ranou (ač anonymní) památku česko-latinské literatury.

Literární stránce těchto památek byla věnována poměrně malá pozornost. Vztahy mezi nimi se studovaly především pomocí komparace historických údajů a juxtapozicemi obsahově shodných míst. Všechny tři legendy jsou literárně velmi vespělé a jejich autoři byli dobrými znalci současných stylistických norem. Zvláštní pozornost věnoval Jan Vilikovský po stylistické stránce právě jen veršované legendě⁷⁵ (stylem Brunonovy legendy ve vztahu k Canapariovi se v citované práci zabýval Reinhard Wenskus). Vilikovský ukazuje, že Veršus představují velmi věrné zpracování Canaparia, že přejímají jeho způsob vyjadřování a obměňují jej pouze potud, pokud to vyžaduje rozdílná forma, básnická oproti prozaické. Tyto změny se týkají především slovníku. Převedení prozaické legendy do veršů vyžadovalo

značnou obratnost a důkladné rétorické vzdělání. Autor Versus čas-to přejímá některé obraty, zejména přirovnání, z klasických a křesťanských autorů. Vilikovský se věnoval také prozodii této skladby a ukázal, že před sebou máme pravidelný středověký hexametr s odchylkami od klasických pravidel, pro svou dobu typickými. Rýmy leoninského hexametru jsou zde z největší části dvouslabičné, což samo o sobě vyvrací názor o vzniku Versus před dobou Canapariovou, protože dvouslabičné rýmy se ve větší míře vyskytují až od poloviny 11. století.

Versus de passione sancti Adalberti vydal poprvé Gelasius Dobner v Monumenta historica Bohemia nusquam antehac edita II, 1768. Úplnější vydání pořídil Josef Emler ve FRB I.

Kromě těchto tří základních legend máme k dispozici ještě další svatovojtěšské texty:

*Utrpení svatého mučedníka Vojtěcha –
Passio sancti Adalberti martyris (BHL 40)*

Je to anonymní líčení Vojtěchovy mučednické smrti (Vojtěchovy Pašije), jež bývalo považováno i za nejstarší a původní vojtěšskou legendu. Dnes jsme v hodnocení stáří těchto „Pašij“ strážlivější, rozhodně však byly sepsány již v 11. století, ještě spíše dokonce v jeho prvé polovině. – Passio sancti Adalberti byla vydána i Josefem Emlerem ve FRB I. Další edice, vesměs německé a polské z 2. poloviny 19. století, uvádí soubor Slavníkovci, 188.

Zázraky svatého Vojtěcha – Miracula sancti Adalberti (BHL 44, 45)

Toto vyprávění o Vojtěchových posmrtných zázracích, jemuž dal Josef Emler český titul Zázraky svatého Vojtěcha mučedníka, bývá citováno také incipitem **Post mortem vero**. Je polského původu a vzniklo pravděpodobně mezi lety 1260 a 1295.

Text Zázraků otiskl Josef Emler ve FRB I na základě vydání H. Pertz z MGH VI (1841). Další edice ze 2. poloviny 19. století, německou a polskou, uvádí na příslušném místě soubor Slavníkovci.

Legenda bývá častěji citována svým incipitem **Tempore illo**, jindy je označována po svém druhém editorovi jako **legenda Perlbachova**. Vznikla v časovém rozmezí 1127–1248 a je zcela nepochybně polského původu. S výjimkou ohlasů legend Canapariovy a Brunonovy není známa, jakákoliv její souvislost s českou vojtěšskou hagiografií.⁷⁶

Text byl vydán v Monumenta Poloniae historica (W. Ketrzyński) v r. 1884, v MGH, (SS) XV, 2 (M. Perlbach) v r. 1886.

V deseti bohemikálních rukopisech **Zlaté legendy** Jakuba de Voragine, z nichž nejstarší byl napsán koncem 13. století, je zaznamenána na příslušném místě církevního roku legenda o sv. Vojtěchovi, převzatá z polského pramene.⁷⁷

* * *

Součástí českého literárního života jistě byla i **Legenda o pěti bratřích (BHL 1147)**, jejímž autorem je **Bruno z Querfurtu**. Bruno sepsal tuto legendu, družící se k vojtěšské tradici, hned po smrti těchto mučedníků v r. 1004. Byli to poustevníci z okruhu ravennského opata-askety sv. Romualda, z nichž byli patrně dva Italové a dva Poláci. Byli zavražděni lupiči v Polsku, když se chystali na misijní cestu.⁷⁸ Byli pochováni v Hnězdně a jejich ostatky byly přeneseny spolu s ostatky sv. Vojtěcha r. 1039 do Čech, kde byly uloženy v chrámě sv. Václava ve Staré Boleslavi. Tělo jednoho z nich, sv. Kristina, bylo později uloženo v chrámu sv. Václava v Olomouci. Kromě Brunona Querfurtského vylíčil osud pěti bratří také Kosmas (Kronika 1, 38 – BHL 1148).⁷⁹

Hagiografické dílo sv. Vojtěcha

Vojtěch (cca 955–997), který po svém kmotru, magdeburském biskupovi, dostal jméno Adalbertus, pocházel z knížecího rodu Slavníkovců z kmene českých Charvátů. O jeho životních osudech, o jeho episkopátu (byl druhým biskupem na pražském stolci, založením r. 973) i o jeho mučednické smrti při misii v Prusku nás dostatečně zpravují vojtěšské legendy i Kosmova Kronika. Byl však také sám katechetem a snad i spisovatelem. Zřejmě neprávem (viz výše) je mu připisována václavská translační legenda „Licet plura“, tradice předpo-

kládá, že je tvůrcem písně Hospodine, pomiluj ny a snad i polské písně Bogurodzica dziewica. S jistotou mu nemůžeme přičíst ani dva hagiografické texty, Legendu o sv. Gorgoniovi a Dorotheovi a Homilii o sv. Alexiovi, u nichž se dosud Vojtěchovo autorství obvykle uvádí.

Legenda o sv. Gorgoniovi (BHL 3617) popisuje události, které se staly v Nikomédii za císaře Diokleciána. Podkladem tohoto líčení bylo vyprávění z tzv. Martyrologia Adonova (Martyrologium Adonis – Ado z Vienne, † 874). K legendě náleží průvodní list (BHL 3616) biskupa Milona z vestfálského Mindenu (Milo, † 996) opatovi Immoovi z lotrinského kláštera v Gorze, a proto se za jejího autora dlouho považoval právě tento Milo, teprve na konci 19. století se našel (v kynžvartské zámecké knihovně) text s jiným průvodním listem: jeho autorem je zatím s jistotou neurčený Adalbertus.

Ani *Homilii o sv. Alexiovi (BHL 298)* nese psal její autor zcela samostatně, užil zde kázání Bedy Venerabilis ke svátku sv. Benedikta. Homilie má souvislost s úctou sv. Alexia a Bonifáce, jimž byl zasvěcen římský klášter na Aventinu, kde žil i Vojtěch. Její vznik lze klást asi do poloviny roku 995.⁸⁰

V poslední době byla vyslovena zcela nová možnost, že je snad Vojtěch autorem adhortace z rukopisu kláštera v Heiligenkreuz.^{80a}

1.4. Prokopské legendy

Prokopská hagiografie souvisí s pokusem o oživení slovanské liturgie v Sázavském klášteře, který založil ve 30. letech 11. století jinak neznámý český šlechtic jménem Prokop (snad pobýval nějakou dobu na východě a seznámil se tam se slovanskou liturgií, přijal řecké jméno a pozval slovanské mnichy) a její vzal dodatečně pod ochranu kníže Břetislav I. Slovanský charakter kláštera trval s epizodickou přetržkou pouze do roku 1096.⁸¹ – Druhou souřadnicí prokopské hagiografie, která přirozeně měla se slovanskou liturgií souvislost a která se rozvíjela ve 12. století, byl český nacionalismus této doby, slovan-ské a národní uvědomění. Už samu kanonizaci Prokopovu papežem Innocencem III. r. 1204 si podle Chaloupeckého „nelze vysvětlit jinak, než že papež Innocenc III., který pro svou evropskou politiku